

УДК 27-526.62'546.2:271.4

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.43.2>

БІБЛІЙНІ ПЕРЕДУМОВИ РОЗУМІННЯ ІКОНОПОЧИТАННЯ

Віталій Деркач

*ПЗВО «Івано-Франківська академія Івана Золотоустого»,
кафедра богослов'я
вул. Софрона Мудрого, 22, 76019, м. Івано-Франківськ, Україна*

У статті обґрунтовано зародження та вшанування ікон у Церкві на основі текстів Святого Письма; розглянуто передумови розуміння іконопочитання у текстах Старого Завіту і причину заборони створення зображень та створення прообразів ікон; представлено передумови іконопочитання у текстах Нового Завіту; з'ясовано підгрунття та заохочення розвитку іконографії у Церкві. У дослідженні представлено низку священних предметів та зображень, які стали праобразами християнського священного зображення. Досліджено також особливості зародження ікони та її пошанування у Церкві, проаналізовано рішення Церковних Соборів, які регламентують порядок вжитку та вшанування ікон, зокрема виявлено причини і особливості розробки особливих правил для написання ікон – іконописного канону, історію розвитку чину іменування (благословення і освячення) ікони в Церкві. Доведено, що саме потреба збереження ортоіконічності, стала основним поштовхом до встановлення обрядів, молитов та чинів благословення і освячення ікон у Церкві. З метою представлення цілісного контексту розвитку церковного іконопочитання, (благословення і освячення) ікони у Церкві у даному дослідженні розглядається молитва благословення і освячення ікон Євхологіону, а також чин благословення і освячення різних священних зображень Римського Ритуалу антверпенського видання 1617 р. Зауважимо, що церковне іменування віднесено нами до категорії ортоіконічності ікони, оскільки, як буде продемонстровано у публікації, кожна написана ікона, повинна бути відображенням первообразу, та бути визнаною і прийнятою Церквою, тобто іменованою. Попри свою важливість і актуальність, визначена у статті проблематика у науковій літературі досліджена недостатньо, а тому варто звернути особливу увагу на її дослідженні.

Ключові слова: ікона, іконопочитання (іконошанування), Святе Письмо, Старий Завіт, Новий Завіт, Церковні Собори, чин іменування (благословення і освячення ікон), іконописний канон, ортоіконічність.

Постановка проблеми. Дослідження біблійних передумов розуміння іконопочитання дозволить з'ясувати яким чином відбувся відхід Церкви від старозавітної заборони створення зображень. Для цього потрібно розглянути історію зародження ікони та її вшанування, а також вказати рішення Церковних соборів першого тисячоліття, котрі заклали підвалини ортоіконічності. Варто також дослідити становлення іконописного канону та історію розвитку церковного розуміння іменування (благословення і освячення) ікон.

Метою статті є розглянути процес формування ортоіконічності у Церкві. Для її досягнення розглянемо біблійні передумови розуміння іконопочитання, а також дослідимо особливості зародження ікони та її почитання у Церкві. Також слід розглянути історію розвитку розуміння іменування (благословення і освячення) ікони в Церкві. Відзначимо, що саме потреба збереження ортоіконічності стала основним поштовхом до встановлення обрядів, молитов та чинів благословення і освячення ікон у Церкві.

В даній статті проаналізуємо на основі яких текстів Святого Письма можна обґрунтувати зародження та почитання ікон у Церкві. Спершу ми розглянемо передумови

розуміння іконопочитання у текстах Старого Завіту: в'ясиємо причину заборони створення зображень у старозавітній традиції, звернемо увагу на прообрази ікон та визначимо їхні головні ознаки. Після цього представимо передумови іконопочитання у текстах Нового Завіту: в'ясиємо, що стало підґрунтям і заохоченням для розвитку іконографії у Церкві.

Виклад основного матеріалу. У Старому Завіті існувала строго заборона на виготовлення будь-яких зображень та поклоніння їм. Господь Бог, даючи Мойсеєві заповітів, закарбував на скрижалях: «Не робитимеш собі ніякого кумира, ані подібного того, що в горі, що н на небі, ні того, що в низу, на землі, ні того, що під землею, в водах. Не пада-тимеш перед ним ниць і не служитимеш їм» [5, Вив 20,4-5]. Причиною цієї заборони було те, що вибраний народ легко піддавався спокусі ідолопоклонства, про що свідчить подія біля гори Синай, коли народ поклонився золотому тельцеві [2, с. 81], а також уривок із книги Второзаконня, де біблійний автор зазначає причину заборони виготовлення зобра-жень наступним чином: «щоб [...] не скортіло тебе припасти лицем до землі перед ним й служити їм, що їх Господь, Бог твій, дав (на послугу) для всіх народів під цілим небом» [5, Втор. 4, 19].

Однак, не зважаючи на заборону виготовлення зображень будь-якого створіння, у текстах Старого Заповіту все ж представлені зображення, які не підпадали під вище зга-дану заборону:

1) у книзі Виходу описано Господній наказ Мойсею виготовити двох зlatih херу-вимів, які мали знаходитися на Ковчезі Завіту, та розмістити їх з обох сторін віка; [5, Вих. 25, 18-22];

2) у книзі Чисел описано Господній наказ Мойсею виготовити мідяного змія і пові-сити його на стовпі, щоб кожен кого вкусила гадюка, міг подивитися на нього і чудесним чином залишитися живим; [5, Чис. 21, 8-9];

3) у першій книзі Царів описано виготовлення царем Соломоном двох херувимів для Єрусалимського храму, які були поставлені у Святеє Святих, а також оздоблення храмових стін да дверей різьбленими зображеннями херувимів, пальмових віть та квітів; [5, 1 Цар 6, 18. 23-29.35; 7, 23-26];

4) у другій книзі Хронік описано виготовлення царем Соломоном завіси із зобра-женням херувимів, а також вилитих квітів, 12 волів та 100 гранатових яблук для оздо-блення храму; [5, 2 Хр. 3, 14.16; 4, 3];

5) у другій книзі Хронік описано виготовлення царем Соломоном для оздо-блення царського престолу золотого ягняти, що був поставлений біля підніжжя, 2 левів, що стояли біля поруччя, 12 левенят, що стояли на 6 східцях по обидва боки престолу [2, 2 Хр. 9, 17-19].

Розглянувши згадки про вживання зображень, можна зробити висновок: коли не було небезпеки, щоб люди сприймали зображення як ідолів, вони допускаються [4, с. 11]. Одночасно помічаємо, що саме правило, яке забороняло виготовлення зображень, не мало абсолютного та принципового характеру [5, с. 16]. Тому з плином часу в Ізраїлі почали все більше толеруватися зображення для прикраси синагоги, подібно, як толерувалося зобра-ження для прикраси Єрусалимського храму [4, с. 13]. Підтвердженням цьому може слугу-вати цілий ряд фресок єврейської синагоги в античному місті Дура-Европос, яке було зруй-новане 257 р. по Р.Х. Дані фрески зображають різні події Старого Завіту [4, с. 13]. Іншим прикладом толерування зображень та лібералізації ставлення щодо них може слугувати згадка у Єрусалимському Талмуді про мовчазну згоду рабинів Йоханана (Johanana) та Абуна (Abun) щодо вжитку настінних зображень та мозаїк у синагозі [8].

Попри існування певної толерантності щодо зображень в юдейській культурі, вона не поширювалася на зображення Господа Бога, будь-яке зображення Котрого було строго заборонено [2, с. 81]. Писання наполягає на тому, що Бог перебуває невидимим, а тому ні народ, ні навіть сам Мойсей не бачили ніякого образу Божого і могли чути лише його голос. Відповідно ніхто не міг достовірно зобразити невидимий, безтілесний образ Бога, який не мав ні форми, ні величини, ні кольору. Залишалася лише змога письмово закріпити слова Божі, котра і була реалізована Мойсеєм.

Однак, незважаючи на заборону і відсутність фактів прямого малюнку Господа Бога, у текстах Старого Завіту знаходимо непрямі образи, що стали прообразами християнського священного зображення. Серед останніх слід виділити головну святиню ізраїльського народу – Ковчег Завіту, що був прикрашений двома золотими фігурами херувимів. Ілля Галич стверджує, що Ковчег Завіту був в очах Ізраїлю прообразом Самого Бога [1, с. 28], Котрий сказав Мойсею: «Там я буду стрічатися з тобою, і зверху віка, з-поміж двох херувимів, що над ковчегом Свідоцтва, я говоритиму з тобою про все те, що маю заповідати тобі для синів Ізраїля» [5, Вих. 25,22]. Тут варто зазначити, що можливість спілкування з Богом за посередництвом Ковчегу Завіту передбачає, що Божественне одкровення може передаватись не лише безпосередньо від Бога до людини, не тільки через вісників Божих – ангелів, але й через матеріальну святиню [8, с. 16], що, у свою чергу, є ознакою і священного зображення.

Іншим прообразом священного зображення був зроблений Мойсеєм мідяний змії [5, Йо 3,14-15], який захищав вибраний народ від нашествия змії і їхніх укусів [5, Чис. 21,8-9.]. Цей приклад найбільш повно розкриває інший аспект священного зображення: дію Бога через матеріальний предмет. У книзі Мудрості знаходимо таке пояснення цієї події: «Як прийшла на них страшна звірів лють, і вони гинули від укусів в'юнких гадюк, то не до кінця надходив гнів твій. Вони для остороги були стривожені на час короткий, і мали знак спасіння – на пам'ятку про заповідь твого закону; бо хто повертався до нього, спасався – не тим, що бачив, але тобою, Спасителю всього» [5, Муд. 16,5-7].

Можемо відтак побачити чітке підкреслення того, що не мідяний змії спасав народ, а Сам Господь прощав і допомагав тим, хто звертався до Нього з вірою, за посередництвом зображення змії.

Особливістю священних предметів чи зображень є те, що їх належить почитати та вшановувати. Характерно, що для ізраїльського народу було притаманно поклонятися свя- тим речам, однак не самим предметам, а Божому відображенню, чи радше образу у них. Підтвердження цьому знаходимо у текстах Старого Завіту. У книзі псалмів описується поклоніння храму Божому: «увійду в дім твій і поклонюся до святого храму твого в страхі перед тобою» [5, Пс. 5, 8;]. У книзі Ісуса Навина згадується про поклоніння ковчегу Господньому: «тоді Ісус роздер на собі одержу й упав обличчям до землі перед кіотом Господнім аж до вечора, він і старші Ізраїля; і посипали вони собі землею голови» [5, І.Н 7,6]. У книзі Виходу містяться вказівки на кадіння ладану перед предметами і зображеннями, а також на їхнє освячення, і т.д.

Таким чином, у текстах Старого Завіту попри заборону будь-яких зображень, вони все ж таки існували за умови, що не створювали загрози ідолопоклонству. Наведені вище священні предмети та зображення, які стали прообразами християнського священного зображення та мали чотири характерні ознаки:

1) предмет ставав священним після освячення (кивот Свідоцтва, стіл з посудом; світильник з посудом, кадильний жертвник, жертвник для всепалення з посудом, вмивальниця з підставкою) [5, Вих. 30, 26-29];

2) священний предмет слід було вшановувати (жертвник, кивот Свідоства та ін.) [5, Пс. 5, 8; І.Н 7,6; Вих 30, 1. 6. 7]; за посередництвом священного предмету відбувалася Божа дія (мідяний змій) [5, Чис. 21, 8-9];

3) за посередництвом священного предмету передавалося Боже священне одкровення (Ковчег завіту) [5, Вих. 25, 22].

Таїнство воплощення Сина Божого стало переломним моментом в Боже священному об'явленні та зламанні старозавітньої заборони на виготовлення будь-яких зображень: «ані подібного того, що вгорі, на небі, ні того, що внизу, на землі, ні того, що попід землею, в водах» [5, Вих. 20,4]. Євангелист Іван, пишучи про Боже священне об'явлення воплощеного Слова Божого, зазначає: Ніхто й ніколи Бога не бачив [5, Йо 1,18], а далі додає, що Єдинородний Син, що в Отцевому лоні, – той об'явив [5, Йо 1,18]. В цих словах відкривається центр новозавітного одкровення: Бог приходить в світ, спускається з небес на землю, зв'язує їх. Через Ісуса Христа ми маємо прямий доступ до Бога, в ньому можемо бачити лице Бога, якого дотепер не могли бачити. «І Слово стало тілом, і оселилося між нами, і ми славу його бачили – славу Єдинородного від Отця, благодаттю та істиною сповненого» [5, Йо. 14]. Ісус Христос, Єдинородний Син Божий, воплочене Слово є єдиним і істинним Образом Отця – Бога Невидимого. В певному значенні, Ісус Христос є першою і єдиною іконою. Апостол Павло так і пише: Він – образ невидимого Бога, первородний усякого створіння [5, Кол 1,15].

Як стверджує святий папа Іван Павло II, у Новому Завіті з об'явленням воплощеного Слова та під ставова видимість «Бога Таїнства» стала заохоченням і викликом для християн [...] в площині художньої творчості. На цьому ґрунті розквітла краса, котра власне звідси, з таїнства воплощення, черпала свої сили [9, § 5]. Отже, створення рукотворного образу, ікони Бога стало можливим завдяки тому, що воплощення Сина Божого уможливило антропоморфічне представлення Бога. На відміну від Старого Завіту, де Боже священне одкровення відкривалось лише в слові, у Новому Завіті людство отримує Одкровення прийдешнього Царства Божого, і Одкровення це дається йому і в слові, і в образі воплоченим Сином Божим.

Важливо розуміти яким чином християнство зуміло відійти від старозавітньої біблійної заборони створення зображень, адже Ісус Христос, у своїй нагірній проповіді говорив, що не прийшов усунути закон: «Не думайте, що я прийшов усунути закон чи пророків» [5, Мт 5,17]; більше того, Христос стверджував незмінність закону: «Істинно бо кажу вам: Доки перейде небо й земля, ні одна йота, ні одна риска з закону не перейде, поки все не здійсниться» [5, Мт. 5,18].

Відповідаючи на поставлене запитання, треба взяти до уваги Христові пояснення цих тверджень, розглядаючи їх у цілісному контексті: «Ви чули, що було сказано давнім: Не вбивай [...] А я кажу вам, що кожний, хто гнівається на брата свого, підпаде судові. Ви чули, що було сказано: Не чини перелюбу. А я кажу вам, що кожний, хто дивиться на жінку з пожаданням, той вже вчинив перелюб з нею в своїм серці. Ви чули теж, що було сказано давнім: Не клянись неправдиво [...] А я кажу вам не клястися зовсім [...] Ви чули, що було сказано: Око за око, зуб за зуб. А я кажу вам: Не противтеся злому. Хто вдарить тебе в праву щоку, оберни до нього й другу. Ви чули, що було сказано: Люби ближнього свого й ненавидь ворога свого. А я кажу вам: Любіть ворогів ваших і моліться за тих, що гонять вас» [5, Мт 5,21.22.27-28.33.34.38-39.43-44]

Відтак, з вищеподаного уривку нагірної проповіді, можемо чітко зрозуміти, що Ісус Христос бере під владу старий Закон і доповнює його, надає йому нового, глибшого значення. Своім власним прикладом він показує, як треба змінювати приписи і звичаї. Одним

із численних підтверджень цьому може слугувати описана євангелистом Іваном історія про зустріч Христа з жінкою-самарянкою, в якій він попросив напиться води з глечика, а відтак довго спілкувався [5, Ів. 8, 5-27]. Слід звернути увагу на те, що між самарянами і юдеями існувала ворожнеча та були розірвані будь-які відносини [5, Ів. 4, 9], а також заборонено було публічне спілкування рабину з жінками. Христос же ламає ці бар'єри: спілкуючись з жінкою-самарянкою, а відтак і залишившись гостювати у самарянському місті протягом двох днів [5, Ів. 4, 40], фактично відміняє загальноприйняті правила.

Слід звернути увагу також на рішення апостольського Єрусалимського Собору [5, Ді. 15,23-29], які вказують на те, що приписи закону минулися. Вони перестали зобов'язувати [4, с. 12]. А як довідемося із тексту Євангелії від Матея, Ісус Христос дає владу Церкві в особах апостолів встановлювати і змінювати закон: Усе, що ви зв'яжете на землі, буде зв'язане на небі, і все, що розв'яжете на землі, буде розв'язане на небі [5, Мт 18,18]. Виходячи з цього Я. Креховецький стверджує, що минула також старозавітня заборона щодо зображень, оскільки так вирішила Церква у своїй практиці та на соборних зібраннях [4, с. 18].

Історичну першопричину походження ікони найкраще сформулював святий Теодор Студит (759-826 рр), наводячи наступний аргумент: «Ніде Христос не поручав, щоб було написано хоча б кілька слів. Однак Його образ описали на письмі апостоли, і ці словесні «зображення» збереглися до цієї пори. Те, що було представлено чорнилом і пером, представляється іконі фарбами та іншими матеріалами» [цит. за: 3, с. 162].

Тим не менше у VIII – IX століттях в історії Церкви мали місце два періоди іконоборства аж поки у 842 р. Собор, який відбувся в Константинополі, не відновив шанування святих ікон і анафематствував іконоборців. Було прийнято рішення, що іконам належить відносне почитання, тобто почитання відноситься до святого, якого представляє ікона [6, с. 113].

Загалом питання біблійних передумов розуміння іконопочитання в Церкві з вирішувалось на Вселенських Соборах, а також на Соборах Київської Церкви [10, с. 25-28]. А порядок вжитку та почитання ікон, причини, особливості правил для написання ікон та їх місця в Храмі потверджували місцеві собори [11, с. 21-23].

Цікавим є той факт, що містичний інтелектуалізм християнського Сходу тривали час продовжував недооцінювати зображення, вважаючи, що будь-яка матеріальна реальність цього світу відвертає увагу віруючого від голосу Творця, який промовляє до нього. І навіть визнавши можливість використання ікон, метою східної іконографії залишилось, словами Т. Шпідліка, «насамперед розшифрувати зміст видимих форм, які впадають у вічі, аби вловити їх божественний сенс» [7, с. 32].

Таким чином, розглянувши біблійні передумови розуміння іконопочитання, можна підсумувати, що Святе Письмо – як Старого Завіту, так і Нового – безпосередньо не стверджує і не заперечує священні зображення [1, с. 42]. Проте, Божественне Одкровення Нового Завіту на відміну від Старого, дається і в слові і в образі воплоцим Сином Божим. Воплочення Сина Божого уможливило антропоморфічне представлення Бога, що, в свою чергу, стало викликом і заохоченням для становлення і розвитку християнської іконографії [9, § 5]. А дана апостолам влада в'язати і розв'язувати [5, Мт. 16, 19-18], як також і приклад інтерпретування закону не за словом, а за духом [4, с. 15] уможливили створення канонічного підґрунтя щодо вжитку та почитання ікон у Церкві. Ще більше цю необхідність актуалізувала смерть апостолів, учнів і свідків Христа, яка супроводжувалась зростанням кількості людей невірних, а значить загострювалась потреба у засобах, які б засвідчили дійсне буття перших образів нової віри, засновника християнства Христа-Месії та Його

оточення. А творчий геній і малярський талант вибраних міг відтворити з переказу образ Дійсної Особи [3, с. 157].

Висновки. Процес формування ортоіконічності у Церкві був процесом тривалим. Її підвалини знаходимо у найдавніших текстах Старого і Нового Завіту, а також рішеннях Церковних соборів, які прояснювали порядок вжитку і почитання ікон у Церкві. Важливо зауважити, що у текстах Старого Завіту, попри заборону будь-яких зображень божественного, вони все ж таки, якщо не створювали небезпеку ідолопоклонства. Особливого ж поштовху розвитку традиції іконопочитання надала поява Одкровення Нового Завіту, яка ствердила ідею воплощення Сина Божого, а значить аргументувала можливість візуального відображення Його образу. Також церковне іменування ми віднесли до категорії ортоіконічності ікони, оскільки кожна написана ікона, має бути відображенням першообразу, бути визнаною і прийнятою Церквою (іменованою, тобто посвяченою).

Перспектива подальших досліджень полягає у дослідженні джерел, які висвітлювали зміст і традицію чину благословення і освячення ікон в українській церковній традиції. Заслуговує на увагу також з'ясування причин і специфіки вироблення особливих правил для написання ікон – іконописного канону.

Список використаної літератури

1. Галич І. Шанування ікон та його основи (аналіз протиріч сучасних сект). Ужгород : Логос, 1993. 124 с.
2. Клявза К. Богословська герменевтика ікони / пер. з пол. О. Мандрика. Львів : Свічадо, 2009. – 128с.
3. Коваль І., Кияк С. Біблійна і церковна археологія. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2007. 244 с.
4. Креховецький Я. Богослов'я та духовність ікони. Львів : Свічадо, 2000. -152 с.
5. Святе Письмо Старого Заповіту та Нового Заповіту : у 2-х ч. / пер., здійсн. за оригін. євр., араб. та гр. текстами о.І. Хоменка. Жовква : Місіонер, 2007. Ч. I : Старий Завіт. 1126 с.; Ч. II : Новий Завіт. 350 с.
6. Хома І. Нарис історії Вселенської Церкви. Рим: Український Католицький Університет Св. Климента Папи; Львів: «Стрім», 1995. 304 с.
7. Шпідлік Т. Духовність християнського Сходу. Львів: Видавництво ЛБА, 1999. 496 с.
8. Nachlili R. Mosaic floors in ancient synagogues: Interpreting the Second Commandment. *Jewish Heritage Online Magazine*. URL: <<http://ihom.com/topics/stones/mosaic.html>> (дата звернення: 10.05.2022).
9. Jan Pawel II. List do artystow. *Dedal. Swiqtokrzyski Magazyn Kulturalno-Artystyczny*. 2005. № 2. S. 65–70.
10. Kaskiv O.V. Church of Kyiv sobors – the source of the particular law of the UGCC. *Scientific Journal «Virtus»*, Issue № 37, October, 2019, p. 25-28.
11. Kaskiv O.V. Councils of the Kiev Church (1051–1274) – A source of particular law of the UGCC. *Scientific Journal «Virtus»*, Issue № 41, February, 2020, p. 21-23.

BIBLICAL PREREQUISITES FOR UNDERSTANDING ICON WORSHIP**Vitaliy Derkach***Ivano-Frankivsk Academy of Ivan Zolotousty,**Department of Theology**Sofron Mudryy Str., 22, 76019, Ivano-Frankivsk, Ukraine*

The article justified the origin and veneration of icons in the Church based on the texts of the Holy Scriptures. Also, considered the prerequisites for understanding icon veneration in the texts of the Old Testament, in particular, the reason for the prohibition of creating images and creating prototypes of icons; the prerequisites of icon veneration in the texts of the New Testament are presented, the basis of the development of iconography in the Church is clarified. In this study, I presented a number of sacred objects and images that became archetypes of the Christian sacred image.

Also there were studied the features of the creation of the icon and its veneration in the Church, the decisions of the Church Councils, which regulate the order of use and veneration of icons, were analyzed. In particular, there were revealed the reasons and peculiarities of the development of special rules for icon paintings – the icon painting canon, the history of the development of the act of naming (blessing and consecration) of icons in the Church.

It has been proven that the need to preserve ortho-iconicity became the main impetus for the establishment of rites, prayers and acts of blessing and consecration of icons in the Church. In order to present the holistic context of the development of church icon veneration, (blessing and consecration) of icons in the Church, in this study we will consider the prayer of blessing and consecration of the icons of the Euchologion, as well as the act of blessing and consecration of various sacred images of the Roman Ritual of the Antwerp edition of 1617.

The topic covered in this work are little researched, therefore, they deserve more attention for the development of this theme. It is worth noting that we assigned church naming to the category of ortho-iconicity of the icon, since, as was clarified in the course of this research, every written icon must be a reflection of the prototype, and be recognized and accepted by the Church, that is, named. The research cannot be exhaustively covered in this work, but I sincerely hope that this work will serve and be a foundation for further scientific research in this area, in particular for a deep study of theology.

Key words: icon, icon worship (icon veneration), Holy Bible, Old Testament, New Testament, Church Councils, the act of naming (blessing and consecration of icons), icon painting canon, ortho-iconicity.